

Ivana Dizdar

**(Re)konstrukcja tożsamości w pogranicznym regionie chorwacko-hercegowińskim –
narracje literackie w okresie 1878–1991**

14 czerwca 2023 r.

STRESZCZENIE

Literackie i nieliterackie narracje dotyczące poddanego w rozprawie rozważaniom pogranicznego regionu chorwacko-hercegowińskiego stanowią wdzięczny – i jeszcze wciąż niedostatecznie opracowany – temat badawczy, aczkolwiek zarazem są płaszczyzną sprzyjającą marginalizacji, stereotypizacji i upolitycznieniu. Mając na celu wzbogacenie dotychczasowego stanu badań poświęconych omawianej tematyce, a także chcąc dokonać weryfikacji i demistyfikacji dostępnych źródeł, w niniejszym opracowaniu podjęto próbę analizy wzajemnych relacji zachodzących pomiędzy modelami literacko-kulturowymi związanymi z interesującym nas pogranicznym regionem *sensu largo* i tożsamością jego mieszkańców.

Korpus badanych tekstów obejmuje wybrane utwory autorstwa chorwackich pisarzy, którzy tworzyli w języku chorwackim, a poprzez swoje pochodzenie i/lub twórczość związani byli z pogranicznym regionem chorwacko-hercegowińskim, ze szczególnym uwzględnieniem mikroregionów – obszaru tzw. Bekiji oraz granicy Imotskiej Krajiny i zachodniej Hercegowiny. Ramy czasowe pracy wyznaczają dwie – z punktu widzenia pozaliterackiego – przełomowe daty – pierwszą z nich jest rok 1878, kiedy to Bośnia i Hercegowina zostaje włączona pod administrację monarchii austro-węgierskiej (w skład której wchodziły już ówczesne chorwackie ziemie, które w rzeczywistości nie były jednak przyłączone do Chorwacji, co jest znaczące w przypadku Dalmacji), drugą zaś rok 1991 oznaczający początek wojny będącej następstwem rozpadu Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii (tzw. wojna ojczyźniana; chorw. *Domovinski rat*).

Podjętej refleksji naukowej przyświecał dwojaki cel: po pierwsze, analiza charakterystycznych cech (mikro)regionalnych znajdujących swoje odzwierciedlenie w dziełach literackich powstałych tak po chorwackiej, jak i (bośniacko-)hercegowińskiej stronie, a także prześledzenie czy w przypadku omawianej literatury można mówić o jej podwójnej przynależności, tj. do korpusu a) literatury regionalnej i narodowej oraz b) literatury pogranicza i literatury rodzimej [chorw. *matična književnost*]; innymi słowy – weryfikacja czy literatura powstała na peryferiach stanowi *corpus separatum*, czy też jednak wzbogaca literaturę

kanoniczną (chorwacką) i tym samym prezentuje szerszy obraz jej historycznego rozwoju; po drugie, zbadanie na ile i w jaki sposób tzw. mali (przemilczani i/lub marginalizowani) autorzy wpisują się w chorwacką literaturę oraz wskazanie na ewentualną potrzebę rewaloryzacji ich utworów.

Interdyscyplinarne podejście do badań, zakładające sięgnięcie po kilka metodologii (elementy nowego historycyzmu, nauk o przestrzeni, nowego regionalizmu, podejście historycznoliterackie) i metod – komparatystyczną, analizy i syntezy – umożliwiło przyjrzenie się tekstom literackim reprezentującym różne rodzaje literackie, ze szczególnym uwzględnieniem liryki i epiki, oraz różne (literackie) formy dyskursywne. Ponadto, rozważaniom poddano – w aspekcie diachronicznym i synchronicznym – relacje chorwackich autorów (wzajemne, ale także w odniesieniu do przedstawicieli bośniackiego i serbskiego kręgu literackiego) wówczas, gdy było to niezbędne dla zobrazowania szerszej panoramy okoliczności literackich, historycznych, kulturalnych i społecznych.

Chcąc osiągnąć wskazany cel badawczy, zdefiniowano trzy hipotezy. Pierwsza z nich zakłada, że literatura regionalna podąża za chorwackim procesem historycznoliterackim pod względem tematów, tendencji, stylów oraz prądów i tym samym wpisuje się w literaturę narodową, a ta zaś w europejską. Druga hipoteza zakłada, że literatura pogranicza wzbogaca literaturę rodzimą, przy czym nie neguje jej wyjątkowego położenia pomiędzy wielkimi, dyktującymi normy ideologiczne i estetyczne centrami Chorwacji, Bośni i Hercegowiny oraz Serbii (ale także centrami europejskimi), aczkolwiek otwiera zagadnienie wielorakości tożsamości (chorw. *višestrukost identiteta*). Trzecia hipoteza zakłada, że tożsamość, przede wszystkim w znaczeniu literackim i kulturowym, należy rozpatrywać jako „obszar niestabilny“, podlegający pozaliterackim manipulacjom, tzn. obszar wzajemnego przenikania się i różnorodności.

Powyższe hipotezy poddane zostały weryfikacji w trzech badanych okresach, do których odnoszą się trzy główne rozdziały pracy: (1) od zajęcia Bośni i Hercegowiny przez Austro-Węgry do pierwszej wojny światowej; (2) od pierwszej wojny światowej do końca okresu międzywojennego; (3) od drugiej wojny światowej do początku wojny postjugosłowiańskiej (tzw. wojny ojczyźnianej; chorw. *Domovinski rat*).

Teza pierwsza znalazła swe częściowe potwierdzenie, bowiem analiza wykazała, iż omawiana literatura w większości nie podąża za aktualnymi tendencjami i prądami literackimi, z wyjątkiem – omawianych w niniejszej rozprawie – utworów tych pisarzy, którzy określani są mianem kanonicznych. Nietypowy rozwój literackiego regionu chorwacko-hercegowińskiego i znaczący wpływ rzeczywistości pozaliterackiej na omawiane dzieła do pewnego stopnia są

skorelowane z nietypowym rozwojem chorwackiej literatury kanonicznej, która to jednak na nurty europejskie otwiera się wcześniej. Druga hipoteza została potwierdzona w całości. Dowiedziono, że narracje powstałe na pograniczu nie tylko wzbogacają literaturę rodzimą, ale także wpisują się w główny kompleks chorwackich autonarracji. To sprawia, że można mówić o mentalności pogranicza nie tylko w kontekście analizowanego w niniejszym opracowaniu obszaru, ale także o Chorwacji jako przestrzeni pogranicznej, usytuowanej na styku dwóch większych całości kulturowych i cywilizacyjnych – Zachodu i Wschodu. W toku badań swe pełne potwierdzenie znalazła również trzecia hipoteza. Skonkludowano bowiem, iż jedyne mające słuszość podejście w refleksji nad rozwojem (literackiej) tożsamości stanowi to, które wskazuje na jej wielorakość i ciągle nadbudowywanie. Nie jest to wyłącznie wynik przyjęcia optyki znamiennej dla XXI wieku, lecz również oglądu i opisu literackich narracji powstałych we wszystkich trzech okresach. Jak się bowiem okazało, wszyscy autorzy, nawet ci, którzy w publikacjach o charakterze politycznym czy też tekstach publicystycznych skłonni są do forsowania homogenizacji (tożsamości), w utworach literackich są bardziej tolerancyjni, wręcz obdarzeni skłonnościami wizjonerskimi.

Potwierdziło się zatem, iż w całym analizowanym okresie na obszarze, który jest pod względem językowym, narodowo-etnicznym i wyznaniowym w znacznym stopniu homogeniczny, tożsamość stanowi kategorię kompleksową tak w sensie powiązania poszczególnych poetyk, tematów i motywów, jak i na płaszczyźnie stylistycznej, w szczególności zaś w warstwie ideowej zawartej w twórczości poszczególnych autorów. Stąd też, chcąc uniknąć generalizacji i mając na względzie szerokie ramy czasowe oraz zmianę literackich paradygmatów, wskazane zostały (nie)stałe, powtarzające się kategorie tożsamości (indywidualne i zbiorowe), które znajdują swe potwierdzenie w zróżnicowanych bohaterach literackich ucieleśniających różnorodne idee: od posłusznego, rodzinnego, pobożnego, tolerancyjnego Chorwata katolika (okres pierwszy), przez bardziej liberalnego, zorientowanego zachodnioeuropejsko intelektualisty bezsilnego wobec (po)wojennego rozpadu świata (okres drugi), do współczesnego intelektualisty, outsidera, który staje się „jednostkowym przypadkiem“ oraz łotrzyka i *homo ludens* (okres trzeci).

Ostatecznie, wyznaczono osiem dominujących narracji: o języku, patriotyzmie, zgodzie, wierze, rodzinie, tradycji, małej ojczyźnie i jednostce. Na tej podstawie ustalono, że wszyscy analizowani autorzy swoich bohaterów przedstawiają zgodnie z systemem wartości obowiązującym w czasie powstania utworu – co za tym idzie, przenoszą na nich idee swojej epoki, które różnią się w zależności od autoidentyfikacji autora, jego zaangażowania literacko-kulturalnego oraz społeczno-politycznego. Tym samym istnieją także towarzyszące im

kontrnarracje, które zostały zezemplifikowane w pracy, po raz kolejny potwierdzając tezę o nieustannej rekonstrukcji niestabilnej tożsamości (chorw. *skliski identitet*).

Słowa kluczowe: (auto)narracje, (de)mityzacja, region chorwacko-hercegowiński, autorzy marginalizowani, literatura regionalna, peryferia, tradycja, tożsamość wieloraka.

A handwritten signature in black ink, reading "Ivana Dizdar". The signature is written in a cursive, flowing style. The name "Ivana" is on the left and "Dizdar" is on the right, with a small flourish connecting them.